

GİRESUN BELEDİYESİ

MİLLÎ MÜCADELEDE GİRESUN

(SEMPOZYUM 6-7 MART 1999)

BİLDİRİLER

İstanbul 1999

**TRABZON MUHAFAZA-İ HUKUK-I MİLLİYE
CEMİYETİ'NİN DOĞU KARADENİZ
BÖLGESİ'NDE YAŞAYANLARIN TÜRK
OLDUĞUNA DAİR BİR MUHTIRASI**

M. Hanefi BOSTAN*

Tebliğimiz, 6 Haziran 1335 (1919) tarihinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından Paris Sulh Konferansı'na Osmanlı Devleti'ni temsilen delege olarak katılacak olan Tevfik Paşa'ya, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yani Trabzon Vilâyeti'nde yaşayan halkın büyük bir çoğunluğunun Türk olduğuna dair verilen muhtıra ile ilgilidir. Bu muhtıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Hariciye Nezareti-Siyasî Kısım belgeleri içinde yer almaktadır. Belgenin bulunduğu dosyanın numarası 2057, gömlek sıra numarası da 7'dir. Bu belge Hariciye Evrakı arasına girmekle resmi belge hüviyetini kazanmıştır.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Karadeniz Bölgesinin Türklüğü ile ilgili muhtirasından tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk söz eden Mahmut Goloğlu'dur. İkinci isim İzzet Öztoprak ve üçüncüsü de Sabahattin Özel'dir. Goloğlu, Öztoprak ve Özel, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeyi görmemişlerdir. Her üç araştırmacı da 9 Haziran 1919 tarihinde Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanan muhtıranın metnini kullanmışlardır. Goloğlu, bununla ilgili olarak "Doğu Karadeniz Bölgesini savunan bir muhtıra" olmasının dışında bilgi vermemiştir¹. Öztoprak, muhtıranın muhtevasından bahsettikten sonra kısa bir alıntı yapmıştır².

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi

¹ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, Trabzon 1981, s. 25.

² İzzet Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 345-346.

Özel ise muhtıranın muhtevasına kısaca temas ettikten sonra, *Tasvir-i Efkar* gazetesinde yayınlanan metnin transkripsiyonunu ek olarak vermiştir³.

80 yıl önce kaleme alınan ve resmi belge hüviyetini taşıyan bu muhtıranın bugüne kadar gerektiği şekilde değerlendirilmediği kanaatindeyim. Bu yüzden bu belgeyi müstakil bir tebliğ konusu olarak ele almayı uygun buldum. Belgede bölgenin Türklüğü ile ilgili kullanılan kaynaklar, Trabzon vilayetinin nüfusu hakkında verilen rakamlar ve belgenin muhtevası değerlendirilmeden önce Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin durumu ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş gerekçesi ve Millî Mücadele'deki rolü üzerinde kısaca durulacaktır.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra, mütarekeye Osmanlı Devleti'ni temsilen imza koyan dönemin Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay), İtilaf Devletleri'nin "imzaladıkları mütareke-nâme hükümlerini, daha mürekkebi kurumadan, çeşitli bahanelerle hiçe saymağa" başladıklarını belirtmektedir⁴. Nitekim 3 Kasım'da Musul, 9 Kasım'da İskenderun İngilizler, 17 Aralık 1918'de de Mersin ile Antep Fransızlar tarafından işgal edildi⁵. 13 Kasım 1918 tarihinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlılar'ın büyük harp filoları Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul'a girdiler ve Padişah'ın oturduğu Dolmabahçe Sarayı önünde demirlediler⁶. Böylece devletin başkenti de düşman kuvvetlerinin denetimi altına girdi.

18 Ocak 1919'da Paris Sulh Konferansı açılarak mütarekeden sonraki Osmanlı Devleti'nin geleceği masaya yatırıldı. 30 Ocak 1919'da İtilaf Devletleri, Kafkasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye, Irak, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı Devleti'nden tamamen ayrılmasına karar verdiler. Devletin geriye kalan toprakları ile ilgili kararın daha sonra verileceğini ilân ettiler⁷.

³ Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s. 100, 270-273. Bizim transkripsiyonunu verdiğimiz metin ile Özel'in transkripsiyonunu yaptığı metin arasında az da olsa bazı farklılıklar bulunmaktadır.

⁴ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, II/26, İstanbul 1962, s. 400.

⁵ Salahî R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Ankara 1973, s. 17.

⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1951, s. 165; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, V, İstanbul 1967, s. 1421; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1970, s. 4.

⁷ Harry N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", (trc. Müge Yılmaz), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI/35, İstanbul 1970, s. 36-38; Bayar, *aynı eser*, V, s. 1457, 1460.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus işgaline (6 Mart 1916-28 Şubat 1918) maruz kalan Doğu Karadeniz (Batum'dan Harşit'e kadar) halkı çok acılar ve sıkıntılar çekmişti. Halkın bir kısmı Anadolu'nun muhtelif bölgelerine göç etmiş, geride kalanlar da Rusların himayesi altında bulunan Rum ve Ermeni çetecilerin katliamına uğramıştı⁸. Mondros Mütarekesi'nden sonra Rumlar'ın ve Ermeniler'in bölge üzerindeki faaliyetleri gizli gizli devam ederek, harekete geçmek için de uygun bir fırsat kolluyorlardı. Rumlar, Trabzon bölgesinde bir Pontus Devleti kurmak için hızlı bir şekilde silahlanırken⁹, bir taraftan da Hristiyan halkın nüfusunu çoğaltmak amacıyla Rusya'dan Rum ve Ermeni göçmenleri getiriyorlardı. Mütarekenin ilk altı ayında çoğu silahlı olmak üzere 8.000'i aşkın Rum ve 900 ilâ 1.200 arasında Ermeni genci Trabzon'a gelmişti¹⁰.

1918 Kasım'ında Giresun eski belediye başkanlarından Kaptan Yorgi Paşa'nın oğlu Kostantin Kostantinides Marsilya'da Pontus Kongresi'ni topladı ve 2 Aralık 1918'de kongre kararları ile ilgili muhtırayı İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderdi. Muhtırada, Karadeniz Rumları olarak Trabzon başşehir olmak üzere bir Pontus Devleti kurulması için Avrupa merkezlerini ziyaret etmek üzere komitelerin oluşturulduğu bildiriliyordu¹¹.

Ermeniler, 12 Şubat 1919'da Paris Konferansı'na sundukları muhtırada bağımsız bir Ermenistan Devleti için Van, Bitlis, Diyarbakır,

⁸ Bk. *Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi-İ'lân-ı Meşrutiyet'den Evvel ve Sonra*, (yay. haz. H. Erdoğan Cengiz), Ankara 1983, s. 398-400; Ahmet Refik (Altınay), *Kafkasya Yollarında*, İstanbul 1919, s. 7; Sadi Selçuk, *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkası'nın Trabzon'u Düşmandan İstirdadı*, Konya 1955, s. 50; *İslam Ahâlinin Duçar Oldukları Mezalim Hakkında Vesâike Müstenid Malûmât*, İstanbul 1919, s. 23; *Pontus Meselesi*, (yay. haz. Yılmaz Kurt), Ankara 1995, s. 141; Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, "Rus İşgali ve Muhaceret", *Bir Tutkudur Trabzon*, İstanbul 1997, s. 342-351.

⁹ Süleyman Beyoğlu, "Millî Mücadele'de Giresun'un Yeri ve Önemi", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 215.

¹⁰ Bk. *Türk İstiklâl Harbi-Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, Ankara 1962, s. 172. Mütareke'den Eylül 1919'a kadar Giresun'a bir kısmı yerli Rum olmak üzere toplam 525 göçmen gelmişti (bk. Beyoğlu, "Millî Mücadelede Giresun'un Yeri ve Önemi", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, s. 216).

¹¹ Jaeschke, *aynu eser*, s. 9; Ercüment Kuran, "Millî Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri" *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 78; Özel, *aynu eser*, s. 36; Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon 1998, s. 10.

Elazığ, Sivas ve Erzurum'dan başka Karadeniz'e açılan bir kapı olması hasebiyle Trabzon'un bir kısmını da istemişlerdi¹².

Mondros Müterakesi'nden sonra Rumlar'ın ve Ermeniler'in bu faaliyetleri üzerine Doğu Karadeniz yöresinin Müslüman Türk halkı Birinci Dünya Savaşı döneminde yaklaşık iki yıl süren Rus işgali sırasında yaşadığı acı günleri tekrar yaşamamak için 10 Şubat 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurdu¹³. Bu cemiyet Trabzon'da aydın İttihatçı eşraf tarafından kurulmuştu¹⁴. Yayın organı da 10 Aralık 1918'den beri yayınlanan *İstikbâl* gazetesi idi¹⁵. Cemiyetin kurucuları 11'i merkez kurulu, 9'u da yönetim kurulu olmak üzere toplam 20 kişiden oluşmaktaydı. Merkez Kurulu üyeleri şunlardı: Barutçuzâde Hacı Ahmet, Eyübzâde İzzet, Eyübzâde Ömer Fevzi, Abanozzâde Hüseyin Avni, Murat-hanzâde Ziya, Nemlizâde Sabri, Hatipzâde Emin, Kazzazzâde Hüseyin, Hacı Alihafızzâde Mehmet Salih, Mollabekirzâde Mehmet Ali, Müftüzâde Mehmet. Yönetim Kurulu üyeleri de şu isimlerden meydana geliyordu: Barutçuzâde Faik Ahmet, Hafız Mehmet, Çulhazâde Hacı Kadri, Nemlizâde Şevki, Subaşızâde Münir, Zehirzâde Zühdü, Hocazâde İbrahim Cudi, Kulaksızzâde İbrahim, Ustazâde Nazmi. Cemiyetin 23 Şubat 1919'da yapılan ilk kongresinde başkanlığa Barutçuzâde Hacı Ahmet Efendi getirildi. Cemiyetin fikirlerini yayma görevini de *İstikbâl* gazetesinin sahibi ve başyazarı Barutçuzâde Faik Ahmet Bey üstlendi¹⁶.

-
- 12 Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI/35, s. 40; Jaeschke, *aynu eser*, s. 16; Sonyel, *aynu eser*, s. 21, 22; Özel, *aynu eser*, s. 47-50.
- 13 Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s. 168 (Ek: 9); Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 339. Cemiyetin kuruluş tarihi ile ilgili en sıhhatli ve en geniş bilgiyi Sabahattin Özel (bk. *aynu eser*, s. 62-63, 264-265; Ek 12) vermektedir.
- 14 Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 176; Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II (İzmir 1984), s. 180-182.
- 15 Kadir Mısıroğlu, *Ali Şükrü Bey*, İstanbul 1978, s. 153; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994, s. 99-118; Çapa, *aynu eser*, s. 61-73; a.mlf., *Faik Ahmet Barutçu-Hayatı ve Kişiliği*, Trabzon 1998, s. 13-16, 91-158.
- 16 Bk. Özel, *aynu eser*, 63, 64; Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 10-11, 61. Ayr. bk. Goloğlu, *aynu eser*, s. 19; a.mlf., *Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 15-17; Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s. 506; Albayrak, *Kurtuluş Savaşında Trabzon*, Trabzon 1981, s. 103; Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, s. 162.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin amacı tüzüğüne, birinci kongrede alınan öncelikli kararlara ve beyânnâmesine göre; Trabzon vilâyetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak amacıyla Rum ve Ermeni tezlerine karşı akla uygun ve geçerli belgelerle gerekli savunmalarda bulunmak ve millî haklarımızı koruyacak vasıtaların sağlanmasına çalışmaktı. Bunu gerçekleştirmek için de tarihî, sosyal ve iktisadî belgelerin toplanması ve nüfus istatistikleri düzenleyerek İtilaf Devletleri temsilcilerine notalar verilmesi, Wilson prensiplerine göre Sulh Konferansı'nda milli haklarımızı korumak üzere gerektiğinde gazeteci ve vekiller gönderilmesi ve eski milli haklarımızın milletlerin kendi geleceğini belirleme hak ve yetkilerine dayanarak ihlâl edilmemesi konusunda etkili girişimlerde bulunulması temel prensip olarak kabul edilmişti¹⁷.

Cemiyet hızla teşkilatlanarak, Of, Sürmene, Maçka, Vakfıkebir, Akçaabad, Giresun, Rize, Gümüşhane, Tirebolu, Kelkit, Şiran ve Ordu'da birer şube açtı¹⁸. Giresun şubesi Dizdarzâde Eşref'in başkanlığında, Dr. Ali Naci (Duyduk), öğretmen Niyazi Tayyip, mühendis İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen) ve hukuk öğrencisi Ethem Nazif Beylerden teşekkül ediyordu¹⁹.

23 Ocak 1919'da cemiyetin gerçekleşen ilk kongresinde yukarıda adları zikredilen merkez kurulu ve yönetim kurulu üyelerinin seçiminden sonra şu önemli kararlar alınmıştı: Cemiyetin tüzüğünde belirtilen ilmi belgelerle millî hakları savunmak ve gerekli vasıtaları temin etmek için yüzbin liralık bütçe düzenlenmesi, daha fazla paraya ihtiyaç duyulduğunda kongrenin toplantıya çağırılması için merkez kurulu'na yetki verilmişti. Paris Sulh Konferansı'na delege gönderilmesi; gönderilecek delegelerin tesbiti için ileri gelen siyasetçilerden fikir almak üzere İstanbul'a beş kişilik bir heyetin gönderilmesi ve heyetin yetkilerinin Avrupa'ya gönderilecek delegelerin tespitiyle sınırlandırılması uygun bulunmuştu. İstanbul'a gidecek beş kişilik heyet İtilaf Devletleri'nin sempatisini kazanmış kişilerden, özellikle de eski elçilerden iki veya üç kişiyi seçerek Paris'e göndermeyi sağlayacaktı. Bu

¹⁷ Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti" *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 340, 343; Özel, *aynu eser*, s. 63, 265; Çapa, *aynu eser*, s. 10, 80, 81-83; Albayrak, *aynu eser*, s. 110.

¹⁸ Goloğlu, *aynu eser*, s. 19, 20, 146, 156, 168; a.mlf., *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, 17; Mısıroğlu, *aynu eser*, s. 155; Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, s. 162, 163; Özel, *aynu eser*, s. 66-67; Çapa, *aynu eser*, s. 11, 17.

¹⁹ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 20, 156, 161; Özel, *aynu eser*, s. 66.

delegeler, diplomasi yoluyla vaziyetin lehimize çevrilmesini temin etmeye çalışacaklardı. Hatta gerekirse yabancı basında parayla lehimizde müsbet yayınlar yapılmasını temin edeceklerdi. Kongre Trabzon vilâyetinin coğrafî ve tarihî durumuyla ilgili raporlar hazırlamak üzere komisyonlar oluşturdu. Ayrıca Trabzon vilâyetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren beyannamelerle, bu vilâyet üzerindeki millî hakları ve meşru emelleri destekleyen tarihî, sosyal ve iktisadî belgeleri toplayıp yayınlayacaktı²⁰.

İstanbul'a gönderilecek heyetin seçimi pek kolay olmadı. Sürmene delegesi Eyüpzâde Ömer Fevzi ile Rize delegesi Mustafa Efendi'nin heyete ısrarla dahil olmak istemeleri yüzünden seçim dört defa yapıldı ve bozuldu. Bunun üzerine Gümüşhane delegesi Kadirbeyzâde Zeki ile Barutçuzâde Faik Ahmet Bey bunların lehine adaylıktan çekildiler. Yapılan beşinci tur seçim sonucunda Kadirbeyzâde Zeki (adaylıktan çekilmiş olmasına rağmen), Hatipzâde Emin Efendi, Ordu delegesi Hacı Alizâde İsmail Bey, Eyüpzâde Ömer Fevzi ve Rize delegesi Mustafa Efendi İstanbul'a gidecek heyete seçildiler. Ancak Kadirbeyzâde Zeki bu heyetle İstanbul'a gidemeyeceğini Cemiyet başkanı Barutçuzâde Hacı Ahmed Bey'e bildirerek heyetin yetkilerinin kısıtlanmasını istedi ve bunda da başarılı oldu²¹. Seçilen beş kişilik heyetten üç kişi İstanbul'a gitti. Bunlar Eyüpzâde Ömer Fevzi, Hatipzâde Emin ve Ordu delegesi Hacı Alizâde İsmail Bey idi. Bu heyetin Mart ortalarında İstanbul'da oldukları anlaşılıyor. Nitekim 20 Mart'ta İkdâm; 21 Mart'ta *Tasvir-i Efkâr* 26 Mart 1919'da da *Söz* gazetelerinde Cemiyet'in amacını beyannamelerle açıklamaya çalıştılar. Heyet 27 Nisan 1919 tarihinde Padişah Vahdettin tarafından kabul edilmişti. Bunlar Trabzon vilâyetinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmama konusundaki kesin kararını Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına padişaha arz etmişlerdi²². Cemiyet temsilcilerinin huzura kabul edilmesi, cemiyetin kısa

²⁰ Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 341-342; Özel, *aynu eser*, s. 64; Çapa, *aynu eser*, s. 11-12. Ayr. bk. Goloğlu, *aynu eser*, s. 173 (Ek: 10).

²¹ Goloğlu, *aynu eser*, s. 173 (Ek: 10); Özel, *aynu eser*, s. 65; Çapa, *aynu eser*, s. 12. Heyete seçilen Rize delegesi Mustafa Efendi bilinmeyen bir sebeple İstanbul'a gitmediği anlaşılmaktadır. Bunlardan Ömer Fevzi ve Emin Bey İttihat ve Terakki muhalifi idiler (bk. Özel, *aynu eser*, s. 65 dnp. 47, 66 dnp. 60, 88; Mısrıoğlu, *aynu eser*, s. 164; Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, s. 166).

²² Bk. Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 342-344; Çapa, *aynu eser*, s. 14; Özel, *aynu eser*, s. 65, 265-266 (Ek: 13, 14).

zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir güç haline gelmesinden kaynaklanmış olmalıdır²³.

Trabzon vilâyeti dahilinde yaşayan Rumları temsilen bazı heyetlerin Paris Sulh Konferansı'na gönderildikleri anlaşılıyor. Nitekim 28 Mart 1919'da Trabzon Metropolitisi Hrisantos (Chrysanthos) Paris Sulh Konferansı'na delege olarak katılmak üzere İstanbul'dan Paris'e hareket etti. Hrisantos 2 Mayıs'ta Paris Sulh Konferansı'na Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan halkın büyük bir ekseriyetinin Rum olduğunu ileri sürülen bir muhtıra sundu²⁴. Bunun üzerine Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Sadârete bir telgraf çekerek yörelerini koruyacaklarını vurguladıktan sonra, Paris'te toplanan Sulh Konferansı'na Karadeniz Rumları adına gönderilen heyetlerin tamamen gerçek dışı iddialarının dikkate alındığı hatırlatılarak, bölge halkının büyük bir heyecan içinde olduğu bildirildi²⁵. Cemiyet ayrıca, Paris Sulh Konferansı'na Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Türkler'in haklarını korumak üzere bir heyetin Paris'e gönderilmesi için Hariciye Nezareti'ne baş vurmuş²⁶, ancak nezâret 3 Haziran 1919 tarihli cevabında bunun şu anda mümkün olmadığını bildirmişti²⁷.

15 Mayıs 1919 İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Sadrazam Damat Ferid Paşa "Saltanat Şurası" adıyla yalnız istişarî yetkileri olan bir meclisin toplanmasını kararlaştırmıştı. Bu toplantıya İstanbul'da bulunan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nden iki kişinin katılmasına izin verilmişti. 26 Mayıs'ta yapılan "Saltanat Şurası"nda cemiyet adına Eyüpzâde Ömer Fevzi bir konuşma yaparak millet iradesine dayanılmasını, millî irade sonucunda oluşacak şuranın hükümeti kurması gerektiğini ifâde etmişti²⁸.

²³ Bk. Özel, *aynu eser*, s. 66.

²⁴ *Pontus Meselesi*, s. 110; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 21; Bayar, *aynu eser*, V, s. 1462; Jaeschke, *aynu eser*, s. 28; Özel, *aynu eser*, s. 39-40.

²⁵ Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih Dergisi*, II, s. 162.

²⁶ İstanbul'da bulunan cemiyet mensubu heyet, Paris'e gidecek delegeler için gerekli girişimlerde bulunarak üç kişilik bir heyetin gönderilmesi hususunda hemen hemen sonuç aşamasına gelmişti (bk. Özel, *aynu eser*, s. 65).

²⁷ Bk. Özel, *aynu eser*, s. 65, 266 (Ek: 15). Ayr. bk. Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih Dergisi*, II, s. 163.

²⁸ Goloğlu, *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 24-25; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II, İstanbul 1986, s. 12; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1983, s. 323, 325; Öztoprak, "Trabzon

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İzmir'in işgali üzerine 22 Mayıs'ta olağanüstü olarak ikinci kongrenin toplanmasına karar vermişti. Paris Sulh Konferansı'na İzmir'in işgalinden sonra delege göndermenin bir anlamı olmayacağı gerekçesiyle delege göndermekten vazgeçilmişti. Bir süreden beri İstanbul'da bulunan cemiyet mensubu heyetin yetkilerini aşan çalışmalar içinde olduğu düşüncesiyle 23 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla görevlerinin sona erdiği ve Trabzon'a dönmeleri istenmişti²⁹. Ancak heyetin 6 Haziran 1335 (1919) tarihini taşıyan ve cemiyetin merkez heyeti üyesi Ömer Fevzi Bey'in imzasını taşıyan Doğu Karadeniz Bölgesinin Türklüğü ile ilgili muhtırayı Tevfik Paşa'ya vermeden Trabzon'a dönmediği anlaşılmaktadır.

22 Mayıs 1919'da toplanan ikinci olağanüstü kongrenin³⁰ 28 Mayıs'a kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kongre kararları 28 Mayıs'ta açıklanmıştır. Olağanüstü kongrede azınlıkların işgallerine karşı silahla karşılık verilmesi ve bütün Doğu Anadolu'yu temsil edecek şekilde daha geniş katılımlı bir kongrenin yapılmasına karar verilmişti. Bu kongrenin toplanmasını sağlamak için Erzurum Vilayati Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şubesine ve Doğu Anadolu'daki diğer şubelere telgraflar çekilmiş ve 30 Mayıs'ta Erzurum şubesinden olumlu cevap alınmıştı³¹.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bir taraftan Erzurum'da toplanacak kongrenin hazırlıklarını yaparken bir taraftan da silahlı teşkilatlar oluşturmuştu. Trabzon'da Yahya Kahya, Giresun'da Topal Osman milis kuvvetlerinin başında getirilmişti³².

Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 344; Özel, *aynu eser*, s. 98; Çapa, *aynu eser*, s. 15.

29 Bk. Özel, *aynu eser*, s. 65. Cemiyetin Gümüşhane temsilcisi Kadirzâde Zeki Bey'in verdiği bilgiye göre Ömer Fevzi'nin kendi başına Saltanat Şurası'na iştirak ettiğini, Amerikan temsilciliğine müracaat ederek Amerikan Mandası istediği ve bunun üzerine Amerikan temsilcisinin Trabzon'a gittiğini ve bu yüzden İstanbul'daki heyetin görevine son verildiğini ileri sürmektedir (bk. Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 173).

30 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 507; Mısıroğlu, *aynu eser*, s. 154; Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 346; Özel, *aynu eser*, s. 72.

31 M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresinin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI/35, s. 15, 18; Özel, *aynu eser*, s. 72, 98-99.

32 Goloğlu, *aynu eser*, s. 156-157; Albayrak, *aynu eser*, s. 124-125; Özel, *aynu eser*, 103-107; Beyoğlu, "Milli Mücadele'de Giresun'un Yeri ve Önemi", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, s. 212-213, 217.

Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Trabzon vilâyetinden 17 delege seçilmişti³³. Kongre 56 üyenin iştirakiyle (23 Temmuz 1919) açıldı. Trabzon vilâyeti delegelerinden bir kısmı kongre sırasında muhalefet etmişti. Bunlar kongrede alınan kararları da imzalamadan ayrılmışlardı. Bu delegeler Eyüpzâde Ömer Fevzi (Sürmene), Abanozzâde Hüseyin (Trabzon), Dr. Ali Naci (Giresun), Katipzâde İbrahim Hamdi (Giresun) ve Yusuf Ziya Efendi (Tirebolu) idi³⁴.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Sivas Kongresi'ni takiben Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon şubesi şeklinde teşkilatlandırıldı.

Millî Mücadele tarihimizde önemli bir yeri bulunan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti "Envercilik" ve "İttihatçılık" suçlamaları ile yüz yüze kalmış ve bu konularda çeşitli soruşturmalar geçirmişti³⁵. Millî Ruhun şahlansı için çeşitli mitingler yapan cemiyet, bir taraftan ordumuza muhtelif yardımlarda bulunmuş, bir taraftan da Kafkas göçmenlerinin yaralarını sarmaya çalışmıştı³⁶.

³³ Goloğlu, *aynu eser*, s. 179-180; a.mlf., *Milli Mücadele Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 28-29; *Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara 1988, s. 79; Çapa, *aynu eser*, s. 91-92.

³⁴ Kırzioğlu, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresinin İlk Günü", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VI/35, s. 25, 27, 29-30; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 157-159, 171, 178; a.mlf., *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 32. Trabzon'a dönen Ömer Fevzi, burada çıkardığı *Selamet* gazetesi ile de Mustafa Kemal'e muhalefet etti. Ancak bu muhalefetinden dolayı Trabzon'da barınamadı. Balıkesir'e gitti ve orada *İrşad* gazetesini çıkararak muhalefetine hararetle devam etti. Ancak yakalanacağını anlayınca İstanbul'a, oradan da Fransa'ya kaçtı. Milli Mücadele bitiminde 150'likler listesine alındı ve 1938'de çıkartılan af yasası ile yurda döndü (bk. Kazım Karabekir, *aynu eser*, s. 168, 242-243; Kansu, *aynu eser*, II, Ankara 1988, s. 356; Mısıroğlu, *aynu eser*, s. 162-166; Goloğlu, *aynu eser*, s. 32; Özel, *aynu eser*, s. 88; Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994, s. 157, 358-359; İlhami Soysal, 150'likler, İstanbul 1985, s. 62, 141, 150, 151-152). Dr. Ali Naci (Duyduk) ve İbrahim Hamdi (Elgen)'nin durumları da pek farklı olmamıştır (bk. Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 159-160; Beyoğlu, "Millî Mücadelede Giresun'un Yeri ve Önemi", *Giresun Tarihi Sempozyumu*, s. 214-215).

³⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1967, s. 225-378; Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, s. 171-201; Çapa, *aynu eser*, s. 18-25. Ayr. bk. Erdeha, *aynu eser*, 200-208.

³⁶ Çapa, *aynu eser*, s. 18-24.

1923'te Halk Partisi'nin kurulması ile birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Halk Partisi'ne dönüştürüldü³⁷.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tüzüğü'nün ana maddesi olan "maksat"ı bölümünde ve birinci kongrede alınan öncelikli kararlarında ve yayınladığı beyannamelerde amacının akla uygun ve geçerli belgelerle Rum ve Ermeniler'in Trabzon vilâyeti üzerindeki emellerine karşı gerekli savunmalarda bulunmak için tarihi, sosyal, iktisadî belgeler ve nüfus istatistikleri yayınlamak ve gerekirse bu konularda hükümet ve İtilaf Devletleri'ne muhtıra vermek ve gerekli yayınları yapmaktı. Gerçekten cemiyet bu konuda yoğun faaliyetler sergilemişti³⁸.

Biz bunlardan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti-Siyasi Kısım belgeleri içinde yer alan ve Paris Sulh Konferansı'na Osmanlı Devleti'ni temsilen delege olarak katılması kararlaştırılan Tevfik Paşa'ya³⁹. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına verilen muhtıra üzerinde duracağız. Muhtıra, "6 Haziran [1]335" (1919) tarihini ve "Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Azâsından Eyyübî-zâde Ömer Fevzi" imzasını taşımaktaydı⁴⁰. Resmi belge hüviyeti taşıyan bu vesikanın bir "muhtıra" olduğu özellikle vurgulanıyordu.

Muhtıranın başlangıcında, Osmanlı Hükümeti delegelerinin Paris Sulh Konferansı'na çağrılmasının millî hukukumuzun korunacağı manasında yorumlanmak istendiği belirtiliyordu. Delegelerin, özellikle Tevfik Paşa'nın "Trabzon'a âit Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye'yi" dikkate alacağından emin olduğu, ancak bununla birlikte kendisine bu muhtıranın verilmesine teşebbüs edildiği vurgulanıyordu.

Muhtırada yer alan bilgilere göre, o tarihlerde Hopa'dan Fatsa kazası yakınındaki Bolaman nâhiyesinin nihayetine kadar uzanan bütün sahil

³⁷ Çapa, *Faik Ahmet Barutçu-Hayati ve Kişiliği*, Trabzon 1998, s. 38.

³⁸ Bk. Goloğlu, *Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa*, s. 25; Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, s. 163-164; Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 342-346, 347; Özel, *aynu eser*, s. 65, 66, 67, 100, 265-268, 270,273; Çapa, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, s. 14-15, 63-70, 81-83; a.mlf., *Faik Ahmet Barutçu-Hayati ve Kişiliği*, s. 16-22, 93-108.

³⁹ Türkgeldi, *aynu eser*, s. 224-226; Akşin, *aynu eser*, s. 369.

⁴⁰ BA, Hariciye Nezareti-Siyasi Kısım (HR. SYS), Dosya nr. 2057, Gömlek sıra nr. 7, s. 18 (belge s. nr. 2).

Trabzon vilâyetinin sınırlarını oluşturuyordu⁴¹. 1333-1334 (1917-1918) tarihli Devlet Salnamesi'ne göre Trabzon vilâyeti üç sancaktan meydana geliyordu. Bunlar Trabzon, Rize ve Gümüşhane sancakları idi. Trabzon sancağı; Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfıkebir, Sürmene, Akçaabat, Of ve Maçka (Cevizlik) nâhiyelerinden, Rize sancağı ise Pazar (Atina) ve Hopa nâhiyelerinden, Gümüşhane sancağı da Torul (Ardasa), Kelkit (Çiftlik), Şiran (Karaca) nâhiyelerinden teşekkül ediyordu⁴². Görüldüğü üzere salnamede verilen bilgilerle muhtıra verilen bilgiler birbiriyle uyumaktadır.

Belgeye göre 1919 yılında Trabzon vilâyeti dahilinde 946.000 Müslüman nüfusu, 155.000 de Rum nüfusu yaşamaktaydı⁴³. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bu rakamları nerden aldığı konusunda bir kaynak vermemektedir. Millî Kongre tarafından 1919'da yayınlanan broşürün içinde yer alan 1 numaralı haritaya göre 1914 yılında Trabzon vilâyetinin nüfusu 921.128 Müslüman, 161.574 Rum, 40.237 Ermeni ve 8 de diğer gruplara mensup olmak üzere toplam 1.122.947 kişiden oluştuğu görülmektedir⁴⁴. 2 Mayıs 1919'da Trabzon Metropolitidi Hrisantos Rum delegesi olarak katıldığı Paris Sulh Konferansı'na Pontus Meselesine dair bir muhtıra vermişti. Hrisantos muhtırasında "Trabzon vilayetin'in 1908'deki salname[si], yani resmi istatistiği Trabzon için 500.000 Rum gösteriyor... Böylece Rusya sahilleri ve Kafkasya'da bulunan 250.000 göçmede birlikte Pontus'un Rum halkı 850.000'e ulaşır. Aynı bölgenin Müslüman halkı 232.000'i Lazistan [Rize] sancağına ait olmak üzere 1.068.000'dir. Pontus bölgesi için 836.000 Müslüman kalıyor. Diğer sebep ve şartlar açısından Müslüman ve Rum nüfusu arasında yaklaşık olarak bir eşitlik" olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵ Hrisantos'un verdiği bilgiler tamamen gerçek dışıdır.

41 BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 17 (belge s. nr. 1).

42 Selçuk Günay, Resmî Devlet Salnamelerine Göre (h. 1263-1334 Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibariyle Mülkî Taksimatı (Doktora ön çalışması), Erzurum 1980, s. 256. Ayr. bk. Erdeha, *aynu eser*, s. 175.

43 BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 17.

44 Cartes Graphiques, İstanbul 1919, 1 numaralı harita. Kemal Karpat. Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatikisi'ne (İstanbul 1919) dayanarak verdiği bilgiye göre 1914'te Trabzon vilâyetinde: 921.128'i Müslüman (%82,03), 161.594'ü Rum (%14,39), 38.899'u Ermeni (%3,46), 8'i de Yahudi (%0,12) olmak üzere toplam 1.121.629 kişi bulunmaktaydı. (bk. *Ottoman Population (1830-1914)*, London 1985, s. 170-189). Trabzon vilâyetinin nüfusu ile ilgili ayr. bk. Erdeha, *aynu eser*, s. 175; Özel, *aynu eser*, s. 48 dnp. 133.

45 *Pontus Meselesi*, s. 107-108. Ayr. bk. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 29-30; Bayar, *aynu eser*, V, s. 1462-1463.

Nitekim Trabzon vilâyetine ait 1908 tarihli bir salname mevcut değildir⁴⁶. 1320 (1902-1903) tarihli Trabzon vilâyeti salnamesine göre Canik sancağı da dahil olmak üzere toplam 1.232.674 kişilik vilâyet nüfusunun 890.267'si Müslüman, 188.936'sı Rum, 50.678'i Ermeni, 1279'u Protestan ve 1514'ü de Katolik idi⁴⁷.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Tevfik Paşa'ya verdiği muhtırada, "bugünkü" Trabzon vilâyetinde yaşayan halkın çoğunluğunun fetihten önce de "Çepni ve Lâzlardan" meydana geldiği ve bu kabilelerin "Türk ırkına mensup olduğu" 1005 (1597) tarihinde Mehmed Âşık'ın basılmamış *Menâzirü'l-avâlim*⁴⁸, 920 (1514) tarihinde Mehmed bin Ramazan el-Tevkîî tarafından yazılan *Mirât-ı Kâinat*⁴⁹ (*Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman*) adlı sonradan basılmış eserinde ve bunlardan sonra yazılıp basılan Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin *Amasya Tarihi*'nde açıklandığı belirtiliyor. Ayrıca Çepniler'in Türk ırkına mensup olduğuna dair kaynak olarak *Cami'üt-Tevârih*, *Şecere-i Tüürkî*, *Divân-i Lüğât-it-Türk* adlı eserlerle Yazıcızâde'nin *Selçuknâme*'si veriliyor⁵⁰.

Burada haklı olarak şöyle bir soru akla gelebilir: Niçin Başbakanlık Arşivi'ndeki Tapu Tahrir Defterleri ve diğer arşiv malzemesi böyle önemli bir konuda kullanılmamıştır? O tarihlerde Osmanlı Devleti'ne ait arşiv malzemesi henüz araştırmacıların istifadesine sunulmadığı bilinmektedir. Nitekim Başbakanlık Arşivi Eski Genel Müdürü Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'ndan aldığımız bilgiye göre Osmanlı arşiv malzemesi 1921 yılından itibaren yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Yine Başbakanlık Arşivi uzmanlarından Yusuf İhsan Genç, Tapu Tahrir Defterleri'nin 1934 yılında Başbakanlık Arşivi'ne teslim edildiğini ve bunların tasnifinin de 1940 yılında yapıldığını bildirmiştir.

⁴⁶ Cumhur Odabaşoğlu, *Trabzon: 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara ts, s. 177.

⁴⁷ *Salnâme-i Trabzon*, Def'a 20, Trabzon 1320, s. 338-339.

⁴⁸ Bu eserde Çepniler ve Lazlarla ilgili verilen bilgiler için bk. Mahmut Ak, "Aşık Mehmed'e Göre Memleketi Trabzon ve Havalisi", *Bir Tutkudur Trabzon*, s. 185-186, 195-196.

⁴⁹ Muhtıra metninde düşülen dipnotta Mehmed bin Ramazan el-Tevkîî'nin *Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman* nâm-ı diğer *Mirât-ı Kâinat* adlı eserinin Bayezid Kütüphanesi'nde nüshasının bulunduğu belirtiliyor. Yaptığımız araştırmada Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Kitaplığında 3528 numarada kayıtlı Ramazanzâde Mehmed Kudsi Efendi'nin Mısır-Bulak'da basılmış iki ciltlik *Mirât al-Kainat* isimli esere rastlanmıştır. Bu iki şahsın birbiriyle ilişkisi olup olmadığı tesbit edilememiştir.

⁵⁰ BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 17.

Muhtırada Trabzon ve havalisinde Rumların hiçbir zaman çoğunluk ve müstakil bir varlık iddia etmelerinin mümkün olmadığı, hakimiyetlerinin yalnız Trabzon kalesi ile sınırlı olduğu, bu kalenin de İran, Turan ve Selçuklular tarafından bir kaç defa zapt edildiği ve sonunda da Fatih Sultan Mehmed Hân'ın hakimiyetine girdiğine işaret edilmektedir. Yine bunların yalnız Romalılar ve daha sonra da Kostantiniyye hükümetinin koruması altında Trabzon kalesi dahilinde zayıf bir hakimiyet kurdukları ve Uzun Hasan'ın bir eyaleti hükmünde kaldıklarının bir gerçek olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Fatih'in Trabzon'u fethettikten sonra yakın çevreden Türkleri getirtip buraya iskân ettirdiğine dikkat çekilmektedir. Rumların Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra dinî ve millî serbestliğe kavuştukları ve Müslümanlardan daha fazla iktisadî gelişmeye fırsat buldukları belirtilmektedir⁵¹.

Muhtırada Tevfik Paşa'ya hitaben "Paşa hazretleri! Trabzon, târih-i kadîmin en engin sahifelerine kadar Türk ve Müslüman mevcudiyetiyle müşerreffir. Onun taşında, toprağında Rumlar'ın bir hakk-ı târihîsi, bir hakk-ı medenîsi yoktur" deniliyordu. Yine kurnaz politikacı Venizelos'a dikkat etmelerini, çünkü onun Trabzon ve havalisini Yunan tarihinin bir mirası olarak takdim edebileceği ihtimalinin bulunduğu işaret ediliyordu.

Tevfik Paşa'dan "Trabzonlular'ın, bir cüz-i kalilden ibaret olan Rumlara kahir bir imtiyaz bahşolunmasına zebûn olmaktan münezzeh bulduklarını ve aksi takdirde beş asırdan beri teşevvüşat-ı ırkıyyeden âzâde kalan bu sahillerde huzur ve sükûn kalmayacağını bir hakikat olarak" ısrarla gündeme getirmesini istiyorlardı. Trabzon ve havalisi; "azimkâr ve cânsipâr bir ırkın aşiyân-ı millî ve târihîsidir. Orada hakimiyetini zebûn kılmayacak bir asabiyet ocağı âteş-efşândır. Bu ocağı tamamiyle söndürecek ikinci ve yeni bir tûfan lâzımdır. Onun bir kıgılcımı mevcut kaldıkça bin yangın icâdına kâfi" olduğu ısrarla vurgulanıyordu⁵².

Trabzon ve havalisi üzerinde yalnız Rumlar'ın değil aynı zamanda Ermeniler'in de çirkin emelleri bulunuyordu. Zira Trabzon'un "Büyük Ermenistan veya Ermeni muhtâriyeti için bir mahrec ittihâz edileceğinden" de söz ediliyordu. Bu durumun "Trabzonu parçalamağa, orada Türk ve Müslümanların hukuk-ı millîye ve târihiyyesini çiğnetmeye bir sebep teşkil edecek bir silindir mesâbesinde" olduğuna işaret ediliyor ve "bu mahrec meselesini kabul etmek Trabzon'un Türk ve Müslüman hayâtını felce uğratmak" anlamına geldiği belirtiliyordu.

⁵¹ BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 17.

⁵² BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 18 (Belge s. nr. 2).

Trabzonlular'ın tarihî ve millî haklarından ve şu andaki "mevcûdiyet-i siyâsiyelerinden" hiç bir şey kaybetmeye niyetleri yoktur.

Tevfik Paşa'nın son kez dikkati çekiliyor ve şu husus özellikle vurgulanıyordu: "Trabzon vilâyeti bütün mevcudiyet-i milliye ve siyâsiyesiyle sağlam bir Türk ve İslâm yurdu kalmayacaksa, şân ve şerefi sukut etmiş, izzet-i nefis-i millîsi hırpalanmış bir Trabzon istemeyiz. Bu derekeye sukut ettirilmek istenilecek bir Trabzon, dâire-i müdâfa'anızdan hâric kalsın. Onu orada yaşayanlara bırakınız, o hukuk-ı milliye ve târihiyesini kendi arasın ve bulsun"⁵³.

⁵³Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Trabzon vilâyetinin Türklüğü ile ilgili Tevfik Paşa'ya verdiği muhtıranın transkripsiyonu (BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 17-18)

*Hükümet-i seniyye murahhası fehâmetlü Tevfik Paşa hazretlerine,
Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki,*

Hükümet-i seniyye murahhaslarının Sulh Konferansı'na davet olunmasını hukuk-ı milliyemizin mahfûziyeti manasında telakkî etmek isteriz. İnşallah da öyledir. Heyet-i Murahhasa-i Muhtereme'nin bil-hâssa zât-ı fehâmet-penâhîlerinin Trabzon'a âit Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye'yi ezher cihet nazar-ı dikkate alacağından emîn isek de bir muhtıra kabilinden beyânât-ı âtîyi nazargâh-ı samîlerine arza müsâraat eylerim:

Yüz elli beş bin Rum nüfusuna nisbetle dokuz yüz kırk altı bin nüfus-ı İslâmiyeyi muhtevî olan, Hopa hudûdundan Fatsa kazası kurbinde Bolaman nâhiyesi müntehâsına kadar sahil boyunca imtidâd eden bugünkü Trabzon vilâyetinin târih-i fethden mukaddem bile ahâlisinin ekserisi Çepni ve Lâzlar'dan müteşekkil bulunduğu ve bu kabâilin Türk ırkına mensup olduğu (1005) târihinde Mehmed Âşîkî nâmındaki bir müellifin (Menâzirü'l-avâlim) adlı gayr-i matbû' eserinde ve Mehmed bin Ramazan el-Tevkîî'nin (Kitâb-ı Tevârih-i Âl-i Osman) nâm-ı diğeri (Mirât-ı Kâinât) adlı matbû' eserinde [târih-i telîfi 920] ve mu'ahharan telîf ve neşr edilmiş olan Hüseyin Hüsa-

⁵³ BA, HR. SYS, Dosya nr. 2057, Gömlek Sıra nr. 7, s. 18.

meddin Efendi'nin (Amasya Târihi) nâmındaki eserinde beyân ve izâh edilmektedir.

(Menâzirü'l-avâlim)* 'in 330 sene mukaddem yazılmış bulunması ve Ramazan el-Tevkî'i'nin (Kitâb-ı Tevârîh-i Âl-i Osman) nâm-ı diğeri (Mirât-ı Kâinât)ı** ondan daha mukaddem bir târihte telif edilmiş olması Amasya Târihi'nin tedkikat-ı mahsûsaya müstenid bulunması müddeânın hakikatini ispata kâfi olabilecek vesâk-i târihiyedendir.

Bu havâlfide bulunan gerek Çepni ve gerek Lâzlar'ın şeref-i İslâm ile pek eski bir zamanda müşerref oldukları ve Ardahan havâlfisine kadar İslâmiyetin kadîmen intişar etmiş olduğu (Menâzirü'l-avâlim) müellifinin tedkikat-ı mahsûsasıyla sâbit olmaktadır.

Şu izâhâta nazaran Trabzon ve havâlisinde Rumlar'ın hiç bir zaman ekseriyet ve müstakil bir mevcûdiyet iddiâ etmelerine imkân kalmaz. Rumlar'ın harac-güzâr bir prenslik mâhiyetinde yalnız hâkimiyeti Trabzon kalasına münhasır bir hükümet tesîsinden fazla bir mevcûdiyete mâlik olmadıkları ve bu kal'anın da İran, Turan ve Selçukîler tarafından bir kaç defalar zabt ve teshîr edildiği ve nihâyet Fâtih Sultan Mehmed Hân hazretlerinin zîr-i hâkimiyetine dâhil olduğu bir hakikat-ı târihiyedir.

Bugünkü Trabzon kasabasının ma'muriyet-i mâzîye ve hâliyesi sırf Türk ve Müslümanların âsâr-ı medeniyesindedir.

Rumlar Trabzon ve havâlisinde iddiâ-i ma'muriyet ve medeniyet edecek bir hakk-ı târihiye kat'iyen mâlik olmadıktan başka târih-i fetihten mukaddem bile ekseriyet-i nüfustan mahrum buldukları ve yalnız Romalılar'ın ve muahharan Kostantiniye hükümetinin müzâheretiyle Trabzon kal'ası dahilinde za'if bir hâkimiyet yaşattıkları ve Uzun Hasan'ın bir eyâleti hükmünde kaldıkları mütehakkıktır. Ramazan el-Tevkî'i'nin beyânât-ı târihiyesiyle de teyyüd ediyor ki Osmanlı hâkimiyetinin dâhil olduğu beş asırdan mukaddemce de Trabzon ve havâlisinde Türk ve Müslümanlar ekseriyet-i nüfusa mâlik bulunuyorlar ve her biri müstakil kabileler ve derebeylik halinde mevcudiyetlerini muhafaza ediyorlardı. Fâtih'in ordusuyla ve etraftan getirip iskân ettirdiği Türkler, bu havâlfide kadîmen mevcut bulunan ırk ve dindaşlarıyla ekseriyet-i kahireyi ihrâz etmişlerdir.

* Galata Mevlevihânesi'nde, Ayasofya, Es'at Efendi Kütüphanelerinde nüshaları vardır.
** Bayezid Kütüphanesi'nde nüshası mevcuttur. Çepniler'in Türk ırkından olduğuna dâir mehzalar: Cami'ü't-Tevârîh, Şecere-i Türkî, [Divân-ı Lügât-it-Türk, cild 1, sahife 56], Yazıcızâde Selçuknâmesi.

Târih-i fetihten mukaddem mevcûdiyet-i milliyyesi bir kala dâhiline inhisâr eden memâlik içinde bulunan Trabzon Rumları Osmanlı hâkimiyetine dâhil oldukları zamandan itibâren bugünkü vilâyetin her tarafında serbesti-i din ve milliyete nâil olmakla beraber İslâmlardan fazla inkişâfât-ı iktisâdiyyeye fırsat bulmuşlardır.

Bu hakikat-ı târihiyye ve insâniyye Selâtîn-i İzâm taraflarından Rum-lara bahş olunan fermânlarla da müberhen olduğu halde tahrîf-i hakâyika kalkışanlar iyi bilmelidir ki Trabzon'un târihîni öğrenmek için Yunan müverrihlerinin millî bir taassupla ve kendi nokta-ı nazarlarına göre yazılan eserlerine arz-ı iftikar edecek derecede memleketimizin hayat-ı târihiyyesine bî-gâne değiliz. Biz hakikat-ı târihiyyeye vâkîfız. Fakat propagâdacılıkta mahâretimiz olmadığından veya böyle bir ihtiyâç his etmediğimizden neşriyâta ehemmiyet verilmemiş ve vilâyet mekteplerimizde memleketimizin târih-i husûsîsinin tadrîsi ihmâl edilmiştir.

Paşa hazretleri! Trabzon, târih-i kadîmin en engin sahifelerine kadar Türk ve Müslüman mevcudiyetiyle müşerreffir. Onun taşında toprağında Rumlar'ın bir hakk-ı târihîsi, bir hakk-ı medenîsi yoktur. Mücadele-i siyasiyye sâhasında karşünüzde bulacağınız Venizelos, dikkat buyurunuz ki târihin esâtîr-ı müstehâselerinden milliyet prensipleri, milliyet hakları vücuda getirmek azmindedir. Bu cerbezegâr siyâsetin Trabzon'u da havza-i hayalinde bir Yunan yâdigâr-ı târihîsi olarak konferansa takdîm etmek ve öylece tanıttırmak ihtimâli var. Bu batıl müddeayâta mukabil azimkâr bir irâde-i milliyye ile Trabzon'un târih-i fetihten evvel de sonra da bir Türk ve İslâm yurdu olduğunu son derece iddi'â ederek muhâsımınıza bir ders-i târihiyye veriniz. Bu müdâfa'a Trabzonlular'ın kalblerine gayr-i kabil-i red bir tercüman-ı belîğü'l-beyân olacaktır.

Trabzonluların, bir cüz-i kalilden ibaret olan Rumlara kahir bir imtiyaz bahş olunmasına zebûn olmaktan münezze bulduklarını ve aksi takdirde beş asırdan beri teşevvüşât-ı ırkıyyeden âzâde kalan bu sahillerde huzur ve sükûn kalmayacağını bir hakikat olarak musırrân beyân buyurmanızı temennî ederiz. Bu beyânâtım şahsî olmayup bütün Trabzonlular'ın his ettiği umûmî bir akîdedir. Orası azimkâr ve cânsipâr bir ırkın aşiyân-ı millî ve târihîsidir. Orada hâkimiyetini zebûn kılmayacak bir asabiyet ocağı âteş-efşândır. Bu ocağı tamamiyle söndürecek ikinci ve yeni bir tûfân lâzımdır. Onun bir kıyılıcı [kıvılcımı] mevcut kaldıkça bin yangın icâdına kâfidir.

Paşa hazretleri! Trabzon'un Büyük Ermenistan veya Ermeni muhtâriyeti için bir mahrec ittihâz edileceğinden de bahs olunuyor. Her iki cihet de Trabzon'u parçalamağa orada Türk ve Müslümanların hukuk-

milliyye ve târihiyesini çiğnetmeye bir sebep teşkîl edecek bir silindir mesâbesindedir. Bu mahrec meselesini kabul etmek Trabzon'un Türk ve Müslüman hayâtını felce uğratmakla beraberdir. Zâten mecmu' arazisi 21.727 kilometre murabba'ından ibaret olan (946) bin Müslüman ve (155) bin Rum yaşatarak beher kilometre murabba'ına (53) nüfus isabet eden Trabzon'un her neresinden bir mahrec ayrılmış olsa aynı ruh ve an'anâta malik aksâm-ı sâiresinin iftirakına bâ'is olacağı cihetle ezelfî ve ebedî bir irtibat ile yekdiğerine merbut olan buradaki İslâm kitle-i uhuvveti, bu adalet ve insaniyet-şiken hükm ve kararı hiçbir zaman kabul etmeyecektir.

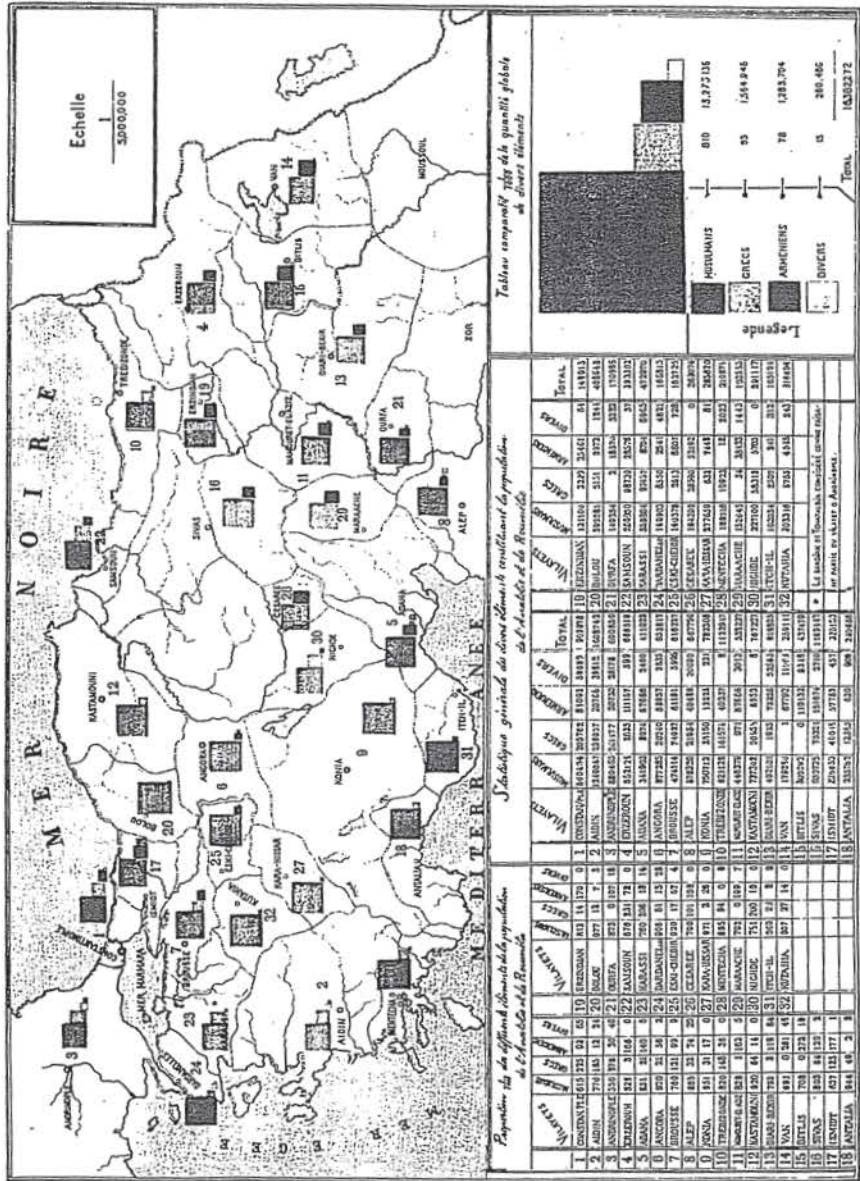
Paşa hazretleri! Trabzonlular hukuk-ı târihiyye ve milliyelerinden ve hâl-ı hâzırdaki mevcûdiyet-i siyâsilerinden hiç bir şey feda etmek niyetinde değildirlere. Bil'akis o hukuk-ı târihiyye ve milliyeyi, o mevcûdiyet-i siyâsiyeyi muhafaza etmek azmiyle mukadderât-ı memlekete nigezbân olmak vaziyetini iktisâb etmişlerdir. Bu hakikatı Sulh Konferansı'nın nazar-ı dikkatine arz etmek himmet-i hüdâpesendânesinde bulunmanızı ez can u dil ârzu eyleriz.

Trabzon vilâyeti bütün mevcûdiyet-i milliyye ve siyâsiyesiyle sağlam bir Türk ve İslâm yurdu kalmayacaksa, şân ve şerefi sukut etmiş, izzet-i nefis-i millîsi hırpalanmış bir Trabzon istemeyiz. Bu derekeye sukut ettirmek istenilecek bir Trabzon, dâire-i müdâfa'anızdan hâric kılsın. Onu orada yaşayanlara bırakınız, o hukuk-ı milliyye ve târihiyesini kendi arasın ve bulsun.

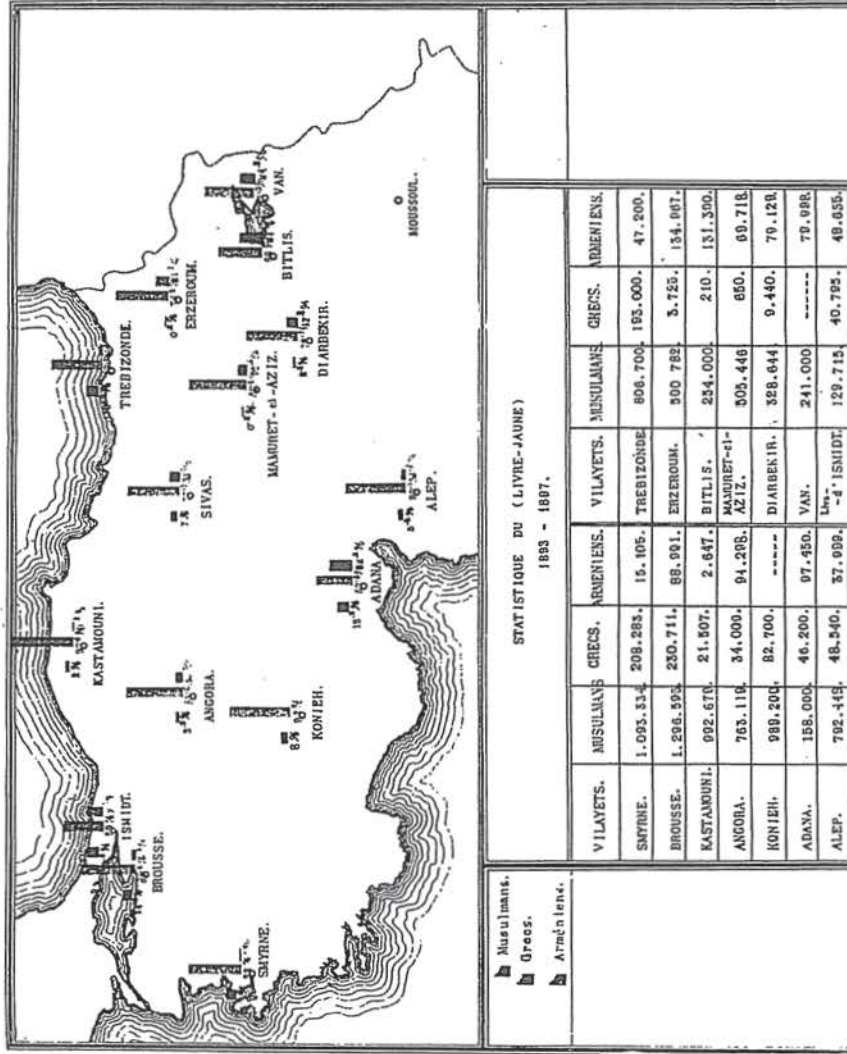
Millet-i Osmaniyye'nin mazhar-ı ihtirâmı olan zât-ı fehâmetpenâhîlerine arz u iblâğ eylediğim izâhât ve temenniyâtımızın Sulh Konferansı'nda vuku' bulacak müdâfa'ât-ı milliyye sırasında ihmâl buyurulmamasını istîrhâma cüret eder ve muvaffakiyyât-ı fehîmânelerini Cenâb-ı Hak'dan niyâz eylerim ol-bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 6 Haziran sene [1] 335

Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliyye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyye Azâsından Eyyübî-zâde Ömer Fevzi

Milli Kongre'nin 1919'da yayınladığı *Cartes Graphiques* adlı broşürün içinde yer alan 1 numaralı harita

Milli Kongre'nin 1919'da yayınlandığı *Cartes Graphiques* adlı broşürün içinde yer alan 2 numaralı harita